

Jarosz, Marek

Skrupuły : typologia i objawy

Studia Płockie 27, 137-145

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Marek Jarosz

SKRUPUŁY. TYPOLOGIA I OBJAWY

Praktyka duszpasterska, zwłaszcza w konfesjonale, wskazuje na aktualność problemów jakimi są skrupuły. Penitenci obarczeni takimi trudnościami sprawiają wiele kłopotów spowiednikowi, a sama sytuacja zapewne wyzwała wiele pytań i wątpliwości jak należy pomagać takim ludziom, jaki jest zakres „możliwości pomocowych” spowiednika i w końcu ważne pytanie: na ile spowiedź penitenta-skrupulata jest okazją do pomocy o charakterze poradniano-terapeutycznej? Odpowiedź na te pytania, przynajmniej pobieżna, jest możliwa dopiero wówczas, kiedy wyjaśnimy istotę skrupułów.

Problematyka skrupułów swoimi początkami sięga średniowiecza, wówczas była ona podejmowana na gruncie teologicznym. Do tego zjawiska psychologowie wraz z psychiatrami docierają dopiero na początku XX wieku. Jako pierwszy, problem ten podejmuje P. Janet, w swoim dziele „Les obsessions et la psychasténie”: przedstawia skrupuły jako jeden z objawów nerwicy obsesyjnej, czyli psychastenicznej¹.

Współcześnie problematyka skrupułów bardzo szeroko była podjęta przez kanadyjskiego domikanina, ojca Noël Mailloux, wieloletniego sekretarza Międzynarodowego Katolickiego Towarzystwa Badań Medyczno-Psychologicznych. Ojciec Mailloux na podstawie swojej wieloletniej praktyki stwierdza, iż tzw. „prawdziwe” skrupuły są obecne tylko u neurotyków. Natomiast skrupuły o charakterze przejściowym, jak np. skrupuły rozwojowe (pojawiające się w okresie dojrzewania) lub skrupuły w okresie nawróceń mogą pojawiać się nawet u ludzi zdrowych². Występowanie skrupułów o charakterze stałym, na ogół nie świadczy o psychozie ale o nerwicy i utrudnia funkcjonowanie moralno-psychiczne człowieka³. Należy je stanowczo odróżniać od urojeń, które są typowe dla psychoz, zwłaszcza od urojeń grzeszności i winy, polegających na przypisywaniu sobie różnych przestępstw, za które muszą pokutować inni ludzie. Zdarza się, że pacjenci z urojeniami grzeszności i winy obciążają siebie za grzechy osób im bliskich, a nawet za grzechy popełnione przez całą ludzkość⁴.

Psychologowie o nachyleniu psychoanalitycznym genezy skrupułów dopatrują się w zwycięstwie super-ego w walce ze stłumionymi pragnieniami jednostki, wtedy

człowiek buntuje się przeciw ustalonym zasadom, aby zaspokoić swój popęd do agresji i ukryty pociąg do brudu i bezładu⁵. Super-ego pochodzące z zewnątrz w rozwoju ontogenetycznym zbyt długo formowało życie psychiczne i dlatego wewnętrzny system wartości, czyli sumienie moralne zostało zahamowane. Takie ujęcie pozwala teoretycznie wyjaśnić powstanie tzw. podwójnego sumienia, czyli dwóch wykluczających się systemów oceny wartości czynów⁶.

Współczesna literatura psychologiczna nie podejmuje osobno problematyki skrupułów, umieszcza ją w szerszym kontekście, a mianowicie w obszarze nerwic i czynników kształtujących osobowość neurotyczną. Nawet w wielu poważnych opracowaniach czy słownikach psychologicznych nie występuje pojęcie 'skrupuły'⁷.

Nazwa 'skrupuły' wywodzi się z łacińskiego słowa scrupulum lub scripulum, które oznacza małą rzymską wagę lub mały kamyk, który po dostaniu się do buta utrudnia chodzenie. Skrupuły oznaczają zatem subtelne reakcje sumienia na najmniejsze wartości moralne lub patologiczny stan, jaki powstaje na skutek oddziaływania niewielkiej przyczyny⁸. Wiąże się on ze stosowaniem podstawowego mechanizmu obronnego w nerwicy, jakim jest wyparcie (represja), ale także z racjonalizacją, kompensacją czy identyfikacją.

Najbardziej ogólna definicja skrupułów określa je jako „chorobliwy i nieuzasadniony lęk przed grzechem i dopatrywanie się grzechu tam, gdzie go faktycznie nie ma”⁹. Gratton podzielił objawy skrupulata na ogólne i związane bezpośrednio ze spowiedzią¹⁰. Skrupulata charakteryzuje: nieustający lęk przed popełnieniem grzechu, lęk przed sprawowaniem czynności liturgicznych (sprawowanie Mszy św., uczestniczenie w Eucharystii i jej przyjmowanie), przymus powtarzania różnych praktyk religijnych, zwłaszcza modlitwy. Niektórzy skrupulaci odczuwają wewnętrzny nakaz skłaniający ich do bluźnierstwa, zabójstwa, samobójstwa. Towarzyszą im „magiczne” czynności, których celem jest odpędzenie grzechu.

Dużo czasu zabiera im przygotowanie się do spowiedzi, a liczbę grzechów podają z największą precyzją, czasami ją wyolbrzymiają. Mają wątpliwości czy wyrazili wewnętrzną zgodę na popełnienie grzechu, posiadają poczucie, że ich oskarżenie jest ciągle za małe w stosunku do popełnionego czynu. Towarzyszy im lęk przed zapomnieniem grzechu, przejawiają tendencje do powtarzania spowiedzi.

W latach 60-tych Niewiadomski przeprowadził badania nad grupą skrupulatów, jego wnioski były następujące: „do głównych cech, które warunkują powstanie skrupułów, można zaliczyć niedojrzałość emocjonalną i dominację super-ego, a do głównych objawów psychicznych – poczucie winy i niepokój”¹¹. Autor dość trafnie z analizy psychometrycznej wyprowadza definicję skrupułów jako: „lęk przed przekroczeniem pseudomoralnych norm sumienia emocjonalnego [neurotycznego]”¹².

Psychiatrzy badający genezę skrupułów zwrócili uwagę na podstawowe cechy patologiczne: niezrównoważenie emocjonalne, nadmierne i bezprzedmiotowe poczucie winy, natręctwa myślowe, silny niepokój, trudności decyzyjne. Na podstawie tych cech podali główne teorie dotyczące genezy skrupułów: intelektualną, emocjonalną i psychasteniczną. Dzisiaj mają one raczej wartość historyczną, a do

bardziej współczesnych należy zaliczyć teorię niedojrzałości emocjonalnej lub zwanej inaczej teorią dominacji super-ego¹³.

Typologia skrupułów

Współczesne podejście w psychiatrii i psychologii do zaburzeń opiera się nie na genezie zjawiska czy nawet opisie zespołów psychopatologicznych, ale na bardziej pierwotnych „jednostkach”, jakimi są objawy¹⁴. Wśród trwałych skrupułów Mailoux wyróżnia skrupulatów z dominującymi objawami lęku (1), z dominującymi objawami natręctw (obsesji) (2), z dominującym poczuciem winy (3), z dominującą cechą podejrzliwości (4). Obok powyższych podziałów inni autorzy wyróżniają jeszcze skrupuły zależności (5), kompensacyjne (6) oraz identyfikacyjne (7)¹⁵. Oczywiście w praktyce poradnianej czy w konfesjonale nie mamy do czynienia z „typami czystymi” a raczej z dominującymi cechami, obok których występować może jeszcze wiele innych objawów. Stąd podziały te, jak zazwyczaj, mają raczej charakter akademicki.

1. Skrupulat z dominującymi objawami lęku

Istotą tego rodzaju skrupulanctwa jest nieumiejętność odróżniania pokusy jako możliwości popełnienia grzechu od samego grzechu czyli konkretnego czynu. W skrajnych przypadkach zdarzają się nurotycy, u których jest brak granicy między lękiem przed popełnieniem grzechu a grzechem. Pojawiają się u niego wątpliwości czy odrzucenie pokusy było dość silne i jednoznaczne, wątpliwość czy już została wyrażona wewnętrzna zgoda na grzech czy jeszcze nie. Chlewiński sugeruje, iż następuje u skrupulata skojarzenie neurotycznego lęku, który ma jakby charakter pierwotny w stosunku do skrupułów, z przypadkową dziedziczną moralną np. seksualną czy sprawiedliwości. Niepokój uogólniony jest na tyle silny, że występuje naturalna potrzeba powiązania go z jakimś konkretnym przedmiotem i wówczas neurotyk jakby poznawczo opanowuje lęk, wie skąd on się bierze, jakie jest jego źródło i to daje mu poczucie panowania nad sytuacją¹⁶. W ten sposób powstają fobie moralne¹⁷. Bóg w oczach neurotyka o rozbudowanych objawach lękowych jawi się jako ktoś groźny, a Jego przykazania jako zakazy, a nie szansa na udane życie. Religijność skrupulata z objawami lękowymi ma charakter niedojrzały. Cechuje ją lęk o zbawienie czy nawet obawy wobec samego Boga. Stan uogólnionego lęku dla religijności skrupulata jest o tyle niebezpieczny, o ile może pojawić się u niego zmęczenie niekończącym się niepokojem, który narasta wobec wszystkiego, co jest związane ze sferą religijną. Aby zredukować narastający stan lęku może dojść do tzw. neurotycznej negacji istnienia Boga¹⁸. Zaprzeczenie przykazań i istnienia Boga jakby usuwa źródło lęku.

Pojawienie się skrupułów o charakterze lękowym może wynikać też z powodu lękowej koncentracji na określonej dziedzinie w procesie wychowawczym. Skupianie uwagi na pewnym, wąskim wymiarze życia moralnego może doprowadzić do

patologicznego poczucia winy za grzechy, popełnione przez innych ludzi bez jakiegokolwiek własnego udziału. Kontakt z człowiekiem przeżywającym skrupuły o charakterze lękowym jest dość trudny i zapewne jedno spotkanie czy spowiedź nie jest w stanie mu pomóc. Terapia skrupułów musi iść w kierunku usuwania lęku, budowania zaufania najpierw do innych, ponieważ sam do siebie takiego nie posiada, a zwiększające się poczucie bezpieczeństwa przeciwdziała lękowi¹⁹.

2. Skrupulat z dominującymi objawami natręctw (obsesji)

W osobowości tego typu skrupulata obecne są nerwicowe objawy natręctw. Natręctwa (obsessiones) to „myśli lub wyobrażenia uporczywie narzucające się lub czynności ruchowe wielokrotnie wykonywane, mimo przeświadczenia o ich niedorzeczności”²⁰. Osoby posiadające tego typu objawy, oceniają je krytycznie, próbują odsunąć myśli lub zaprzestać wielokrotnie wykonywanych czynności, ale jakby brakuje im wewnętrznej siły, dopiero po wykonaniu natrętnej czynności opada wewnętrzne napięcie. Perfekcjonizm, który posiadają każe im w doskonały sposób wykonywać czynności, z tego powodu wielokrotnie je powtarzają. Na płaszczyźnie religijnej mają oni problemy z właściwym odmawianiem modlitw, medytacji, wykonywaniem odpowiednich gestów, tak aby były one spełnione bez rozproszeń. W niektórych wypadkach występuje przymus wątplenia, poddawania w wątpliwość własnych sądów lub sądów wydawanych przez innych ludzi. Dlatego też mają oni nieustannie wątpliwości czy dobrze zrozumieli spowiednika, osobę udzielającą jakiejś rady, czy właściwie zaprezentowali problem itp. Nie w każdej nerwicy natręctw należy dopatrywać się skrupułów, występują one wówczas, gdy ich treść dotyczy sfery moralno-religijnej. Myśli o charakterze bluźnierczym, seksualnym przybierają postać natrętą, od której tego typu skrupulaci nie mogą się uwolnić. W sferze racjonalnej osoba dostrzega bezsensowność kompulsji czy obsesji, ale wysiłek woli jest zbyt mały by im się przeciwstawić. W tym obszarze mieszczą się skrupuły legalistyczne, w których pojawia się neurotyczny przymus drobiazgowego wypełniania różnych przepisów, zwłaszcza odnoszących się do zagadnień religijnych. Następuje tu olbrzymia koncentracja na jakimś, często drugorzędym przepisie, lub jego szczegółowej interpretacji. Tacy ludzie mają kłopoty z zachowywaniem postów, regulaminów we wspólnotach, przeżywają nieustanne wątpliwości czy już, czy jeszcze nie przekroczyli prawa. Znamienne wydaje się to, iż często nie mają problemów z prawem lub jego interpretacją w innych dziedzinach, a fiksacja następuje tylko w dość wąskim zakresie²¹. Trudności, które pojawiają się w życiu religijnym u takich osób mogą polegać na „ludzim” patrzeniu na sakrament pokuty, w którym uwalnia się przede wszystkim od przeżywanych trudności, a zapomina się o wymiarze nadprzyrodzonym tego sakramentu, o spotkaniu z żywym Bogiem. W przeżyciu bierze górę chwilowe uwolnienie z niepokoju. Jest to jakby magiczne traktowanie funkcji sakramentu. Pomoc człowiekowi przeżywającemu skrupuły o charakterze natręctw jest dość trudna, ponieważ wymaga odkrycia właściwych źródeł natręctw.

3. Skrupuły z dominacją poczucia winy

Typ skrupulata z rozwiniętym poczuciem winy charakteryzuje się przede wszystkim rozbudowanym przekonaniem o grzeszności i nieprzebaczalności popełnionych czynów. Dość często występuje u nich poczucie winy przy niemożności wskazania konkretnych grzechów, które by mogły być źródłem tegoż poczucia. Poczucie winy jest obszarem bardzo subtelnym i trudnym do uchwycenia, ponieważ jest bezpośrednio włączone w system wartości, a ten z kolei jest budowany w sposób złożony w rozwoju ontogenetycznym. Syndrom poczucia winy jest definiowany, jako „poczucie niegodziwości, które powstaje wtedy, gdy człowiek postępuje niezgodnie z przyjętym przez siebie systemem wartości”²². Obejmuje trzy komponenty: system wartości, zdolność do krytycznej oceny swojego postępowania oraz zdolność do emocjonalnego reagowania na oceniony czyn. Zaburzenie poczucia winy może więc dotyczyć wszystkich lub pojedynczego obszaru. Wystarczy dysfunkcja jednego z nich by kształtowało się patologiczne poczucie winy²³. Nadmierne poczucie winy tworzy się gdy:

1. w systemie wartości jest obecne: podwójne sumienie, występuje nastawienie perfekcjonistyczne, rygorystyczne przestrzeganie przepisów, dodatkowy, własny system wartości,

2. w postawie oceniającej występuje: nadmierny krytycyzm w stosunku do siebie posunięty aż do autoagresji, sztywność postaw i trzymanie się litery prawa, brak plastyczności,

3. reakcja emocjonalna jest nadmierna i bogata w żal, depresję, wstyd, poczucie zasłużenia na karę, oraz gdy występuje niemożność uwolnienia się od emocjonalnego poczucia winy²⁴.

W rozwoju osobowym poczucie winy kształtuje się w procesie wychowania, jako efekt karanie i nagradzania za pewne czyny. Czasami karanie rodziców przy odmawianiu miłości lub niejasność zasad za co się jest karanym, może prowadzić do szukania przyczyn zła w sobie. Być może jednym z czynników etiologicznych tego zjawiska jest stosowanie mechanizmu wyparcia. Następuje to wówczas, gdy czyn moralnie zły zostaje zepchnięty do podświadomości, a po pewnym czasie w świadomości pozostaje jedynie emocjonalne poczucie winy. Taki stan domaga się połączenia obecnych emocji z jakąś treścią; mamy wówczas do czynienia z nieświadomym poczuciem winy. To poczucie niejasności motywów jest bardzo dołączliwe dla skrupulata, dlatego gotów jest przyznać się do popełnienia czynów, których nigdy nie był sprawcą²⁵. Terapia i pomoc duszpasterska tym ludziom jest trudna, gdyż często chodzi nie o wyparcie pojedynczego doświadczenia, a czegoś głębszego, np. odrzucenia przez najbliższych.

4. Skrupulat z dominacją podejrzliwości

Ten rodzaj skrupułów jest trudny do rozpoznania. Skrupulat zgłaszający się do osoby udzielającej pomocy wykazuje dużą chęć kontaktu, dialogu. Prezentuje się

jako osoba zagubiona, a jednocześnie jest krytycznie nastawiony do ludzi, do Kościoła. Jak sugeruje Mailloux, tacy ludzie nie potrafią nazwać ani zlokalizować problemu z jakim przyszli. Mają oni ambiwalentny stosunek do systemu wartości. Przekazywane w okresie dzieciństwa wartości zostały podważone przez gorzkie doświadczenia wieku dorastania: ludzie i świat okazali się mniej przyjaźni niż mówiły o nich osoby znaczące w dzieciństwie. Paranoiczne nastawienie przejawiające się nieufnością, podejrzliwością, brakiem zaufania nie jest jednak na tyle silne, że odrzuca Kościół i kwestionuje prawdy wiary. Raczej nie wierzy się w możliwość ich realizacji.

5. Skrupuły zależności

Ten typ nie jest prezentowany w pracach Mailloux, a jego wyodrębnienie nie jest osadzone w kontekście klinicznym, ile w wychowawczo-rozwojowym. Otóż spotyka się ludzi, u których przeżywane skrupuły wiążą się z tzw. sumieniem autorytarnym. System wartości nie jest dostatecznie zinterioryzowany i dlatego opiera się na normach zewnętrznych obecnych w autorytecie. Skrupulat z sumieniem o cechach autorytarnych przeżywa obawy, iż jego postępowanie jest moralnie naganne, ponieważ brakuje mu aprobaty ze strony autorytetu, który jest jakby ostateczną instancją wyrokującą poprawność moralną czynu. Pomoc udzielana takim osobom powinna być skierowana na kształtowanie wewnętrznej wolności i odpowiedzialności za własne czyny.

6. Skrupuły kompensacyjne

Wiążą się one ze stosowaniem ważnego mechanizmu obronnego jakim jest kompensacja²⁶. Poprzez ten mechanizm człowiek w sposób nieświadomy wyrównuje poniesione porażki w jakiejś dziedzinie i dąży do uzyskania sukcesu w innej. Braki i porażki mogą mieć charakter rzeczywisty lub są tylko sobie przypisywane. Prawdopodobnie ten rodzaj skrupułów wynika z poważnych zaniedbań w sferze religijnej. Deklarowane prawdy wiary i zasady moralne faktycznie istnieją tylko na poziomie deklaratywnym, a rodzący się dysonans poznawczy między deklaracją wiary a życiem codziennym jest „łagodzony” stosowaniem mechanizmu kompensacji. Skrupuły zazwyczaj mają charakter konkretno-prawny i mogą maskować brak zaangażowania, konsekwentną i odpowiedzialną postawę w życiu religijnym, zaniedbania w sferze wartości moralnych.

7. Skrupuły identyfikacyjne

Prezentowany typ skrupulatów przeżywa problemy moralno-religijne, aż do wątpliwości w zakresie podstawowych prawd wiary połączonych z agresją. Istota trudności polega na niemożności bycia dobrym zgodnie z idealnym wzorem, a swoje trudności określają jako niechęć, obrzydzenie. Nie ma tu treści wskazujących na poczucie winy.

Analiza trudności wskazuje na nieuświadomione procesy identyfikacji z tzw. osobami znaczącymi. Stosowana identyfikacja ma charakter neurotycznego mechanizmu obronnego polegającego na wiernym naśladowaniu osoby, z którą dany człowiek się utożsamia. Opiera się ona na podstawach emocjonalnych a nie na racjonalnych. Pojawiające się skrupuły nie mają zakotwiczenia w sytuacji zewnętrznej jak np. przyjmowanie sakramentów, modlitwa, obecność w kościele. Wiążą się raczej z sytuacją wewnętrznego stanu psychicznego wywołującego postawy buntu i nieakceptacji. Omówiony tutaj typ skrupułów jest złożony, a pokusa jednorazowego i ostatecznego rozwiązania trudności z góry jest skazana na niepowodzenie, domaga się fachowej pomocy terapeutycznej.

*

Przeprowadzona pokrótce analiza skrupułów pozwala na stwierdzenie złożoności tego zjawiska. W swej naturze i genezie nie są one czymś jednorodnym. Strona objawowa skrupułów jest rozbudowana a łączy je tylko nieadekwatna ocena moralna czynów. Zwykle skrupuły dotyczą tylko określonej dziedziny życia moralnego, dlatego skrupulatowi nie brakuje zdolności adekwatnych ocen w innych obszarach życia. Dla posługi pastoralnej z przedstawionej powyżej analizy wynika, iż skrupuły jako objawy neurotyczne (nerwicowe) nie mogą być „wyleczone” przez jedno spotkanie, a tym bardziej tylko przy okazji sakramentu pokuty. Skoro stałe skrupuły są objawem patologicznym i wiążą się z nerwicą, to należy udzielać pomocy człowiekowi, nie tylko na płaszczyźnie religijnej (np. spowiedź), ale również na płaszczyźnie psychologicznej lub psychiatrycznej. Sfera religijna zawsze jest osadzona w wymiarze biologiczno-psychicznym, nie funkcjonuje w oderwaniu od niego. Dlatego jeśli funkcjonowanie tej sfery jest zaburzone, to natychmiast pojawia się rezonans w całej sferze duchowej, religijnej człowieka. Wówczas problemy religijne okazują się wtórne wobec trudności psychicznych, a pomoc psychologa czy psychiatry winna iść przynajmniej równolegle z pomocą duchową udzielaną przez kapłana.

Zaprezentowana typologia pokazuje również, że nie ma jednego, uniwersalnego podejścia do penitenta-skrupulata. Przekonanie, że najlepszą radą udzielaną skrupulatowi jest nieprzywiązywanie zbyt wielkiej wagi do pewnych czynów jest zbyt dużym uproszczeniem. W przypadku skrupułów kompensacyjnych tego rodzaju porady mogą prowadzić do niewiary. Również oddziaływanie tylko na system poznawczy, aby penitent zrozumiał bezzasadność wyrzutów sumienia jest skazane na niepowodzenie. Choćby w przypadku skrupułów z dominującymi objawami narzędztwa, penitent dostrzega bezsensowność swoich czynów, a mimo to odczuwa wewnętrzny przymus ich wykonywania.

W literaturze przedmiotu obecne są przesłanki natury teoretycznej, jak i empirycznej wskazujące na powiązanie skrupułów z pewnymi cechami osobowości. Do nich można zaliczyć: niedojrzałość emocjonalną, niedojrzałość osobowości, brak poczucia bezpieczeństwa osobistego, trudności w podejmowaniu decyzji, submi-

syjność, niską samodzielność, perfekcjonizm. W podobnym stopniu mogą do ich powstania przyczynić się sytuacje zewnętrzne jak: przeżywany silny stres, kryzys osobowościowy, zespół wyczerpania fizycznego i psychicznego. Sumienie jako instancja poznawczo-oceniająca ludzkie działanie może być przez różne czynniki zdeformowane, do nich zaliczyć należy również skrupuły²⁷. Złożoność przyczyn i objawów skrupułów, z jednej strony winna budzić roztropność w udzielaniu pomocy skrupulatowi, z drugiej zaś zachęcać do współpracy kapłanów, psychologów i psychiatrów w rozwiązywaniu trudności.

Przypisy:

- ¹ Zob. Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1994, s. 196.
- ² Por. I. Baumgartner, *Psicologia pastorale*, Roma 1993, s. 174-179.
- ³ Zob. Z. Chlewiński, A. Grzywa, *Urojeniowa wizja świata*, Warszawa 1992, s. 89.
- ⁴ Por. M. Jarosz, *Psychopatologia i syndromologia ogólna*, w: A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski (Red.), *Psychiatria*, Warszawa 1992, s. 54-55.
- ⁵ Skrupuły, N. Sillamy. W: *Słownik psychologii*, N. Sillamy, Wydawnictwo Książnica 1994, s. 270.
- ⁶ Por. M. Niewiadomski, *Cechy osobowości skrupulatów*, „Roczniki Filozoficzne” 15 (1967) z. 4, s. 76.
- ⁷ A. Reber, *The Penguin Dictionary of Psychology*, 1995.
- ⁸ Patrz M. Niewiadomski, *Cechy osobowości...*, dz. cyt., s. 71.
- ⁹ Tamże, s. 71.
- ¹⁰ Podaję za M. Niewiadomski, *Cechy osobowości...*, dz. cyt., s. 73.
- ¹¹ M. Niewiadomski, *Cechy osobowości...*, dz. cyt., s. 91.
- ¹² Tamże s. 92.
- ¹³ Szerzej na ten temat zobacz M. Niewiadomski, *Cechy osobowości...*, dz. cyt., s. 74-75.
- ¹⁴ Zob. S. Leder, *Nerwice*, w: A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski, *Psychiatria*, Warszawa 1992, s. 119-120.
- ¹⁵ Por. Z. Chlewiński, *Psychologiczna analiza sumienia skrupulatnego*, „Roczniki Filozoficzne” 37-38 (1989-1990), z. 4, s. 36-54.
- ¹⁶ W języku potocznym często zamiennie stosuje się pojęcia lęk, niepokój, strach, jednak na terenie psychologii odróżnia się te stany. Rozróżnienie to można znaleźć w takich pozycjach jak *Leksykon psychiatrii*, S. Pużyński (Red.), Warszawa 1993, D. L. Rosenhan, M. E. P. Seligman, *Psychopatologia*, Warszawa 1994 czy A. S. Reber, *The Penguin Dictionary of Psychology*, 1995.
- ¹⁷ Por. K. Osińska, *Choroby moralne*, Warszawa 1995.
- ¹⁸ Patrz. Z. Chlewiński, *Psychologiczna...*, dz. cyt., s. 37.
- ¹⁹ Więcej na temat terapii w nerwicy lękowej zob. A. A. Terruwe, C. W. Baars, *Integracja psychiczna*, Poznań 1989, s. 109-120.
- ²⁰ M. Jarosz, *Psychopatologia i syndromologia ogólna*, w: A. Bilikiewicz, W. Strzyżewski, *Psychiatria*, Warszawa 1992, s. 58.
- ²¹ Por. Z. Chlewiński, *Psychologiczna analiza...*, dz. cyt., s. 41.
- ²² Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1994, s. 188.
- ²³ Istotne jest w szeroko pojętej praktyce pastoralnej odróżniać brak systemu wartości od zaniku systemu wartości. Etiologia tych zjawisk jest różna. Wśród czynników powodujących zanik wartości jest silne stosowanie mechanizmów obronnych takich jak: racjonalizacja, zaprzeczenie, represja.
- ²⁴ Powyższe przyczyny podaję za Z. Płużek, *Psychologia pastoralna...*, dz. cyt., s. 191.

²⁵ Niektórzy autorzy łączą poczucie winy z depresją. Patrz Z. Chlewiński, *Psychologiczna analiza...*, dz. cyt., s. 45.

²⁶ Szerzej na temat istoty mechanizmów obronnych i ich funkcji patrz. Z. Plużek, *Psychologia pastoralna...*, dz. cyt., s. 170-182 oraz H. Sękowa, *Mechanizmy obronne osobowości*, w: S. Pużyński (Red.), *Leksykon psychiatrii*, Warszawa 1993, s. 262-263.

²⁷ Patrz Z. Chlewiński, *Dojrzałość. Osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991, s. 56-73.

SUMMARY

This article takes a close look at the problem of scruples being an important issue of pastoral psychology. The phenomenon of scruples is situated on the borderline of mental health. However, they cannot be considered a mental disease. The diagnosis of scruples is based on the three symptoms: doubts and uncertainty in the matter of moral values, irrational fear, obsessive-compulsive disorder. The article presents seven types of scruples. They are connected with defense mechanisms such as repression, rationalization, compensation and identification.

In pastoral practice we should bear in mind the complex nature of the phenomenon of scruples and the necessity of help on the psychological or psychiatric level.